

ORTAÇAĞ'DA AVRUPA FEODAL KENTİ VE OSMANLI KENTİ

EUROPEAN FEUDAL CITY AND OTTOMAN CITY IN THE MEDIEVAL

Ahmet Gündüz¹**Özet**

Feodalizm toprağa dayalı bir sistemi esas alır. Ortaçağ Avrupa'sında topraktan elde edilen ürün ve üründen elde edilen gelir emek gücüne ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde söz konusu emek gücünü serfler ve köleler oluşturmaktaydı. Feodal sistemde senyörlerin otoritesi altında merkezler kuruldu. Bu merkezler, şatoları ve köylü nüfusu içermekteydi. Osmanlı'da ise feodal nitelikler 1500'lü yıllarla belirmeye başlamıştır. Tımar sistemi olarak adlandırılan bu feodal yapı yine toprağa dayanmaktaydı. Sistemin başında ise merkezden atanmış bir görevli bulunuyordu. Osmanlı'da tımar sisteminin geliriyle asker yetiştiriliyordu. Avrupa'da ve Osmanlı'da feodal niteliklerin görüldüğü iki ayrı sistemin alt yapısını da farklı temeller oluşturuyordu. Bunun gibi söz konusu sistemlerin ortadan kaybolma sebepleri de farklıydı. Çalışmanın amacı; Osmanlı'da ve Avrupa'da feodal niteliklerin belirdiği iki ayrı dönemi kıyaslamaktır.

Anahtar Kelimeler: Feodalizm, Avrupa, Osmanlı, Kent

Jel Sınıflandırması: N90, O18, Z13, Z18

Abstract

Feudalism is based on a soil-based system. In medieval Europe, the product obtained from the soil and the income from the product revealed the need for labour-power. During this period, serfs and vassals constituted the labour-power in question. In the feudal system, centers were established under the authority of senors. These centers included peasant populations and castles. Feudal qualities in the Ottoman Empire began to appear in the 1500s. This feudal structure, called the grooming system, was again based on the soil. At the head of the system was an officer appointed from the central. In the Ottoman Empire, soldiers were raised with the income of the grooming system. The infrastructure of two separate systems, where feudal qualities were seen in Europe and in the Ottoman Empire, was also composed of different foundations. The reasons for the disappearance of systems were different. The aim of the study; It is to compare two separate periods in which feudal qualities appeared in the Ottoman and Europe.

Keywords: Feudalism, Europe, Ottoman, City

Jel Codes: N90, O18, Z13, Z18

1. GİRİŞ

Ortaçağ genel kabul gören anlayışa göre M.S. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışı ile İstanbul'un Türkler tarafından 1453 yılında fethi arasındaki döneme işaret eder. Bu çalışma

¹ Araştırmacı, gunduz.1881@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4825-8575

kapsamında spesifik bir zamana işaret etmek değil de Avrupa'da ve Osmanlı'da kent yaşamında feodal niteliklerin kendini gösterdiği iki ayrı döneme işaret etmek istenmiştir. Bu doğrultuda Avrupa'da feodalizm, M.S. 700 ila 800'lü yıllarla ortaya çıkmış ve Geç Ortaçağ'a kadar sürmüştür; Osmanlı'nın feodal nitelikler gösterdiği dönem 1500'lü yıllarla başlamıştır.

Avrupa'da feodal kent; dini ve sosyolojik, idari ve ekonomik açılardan farklı bileşenlerin birlikte yorumlanması gereken bir süreçtir. Tarihi süreç içinde yaşanan gelişmeler, feodal sisteme yüklenen dini misyonu oldukça güçlendirmiştir. Avrupa'da feodalizm ekonomik saiklarla icra edilse de dini temellerle sağlamlaştırılmıştır. Toprağa bağlı bir sistem; merkezi bir gücün olmadığı aşamada ortaya çıkarak çok boyutlu bir yapı inşa etmiştir. Sistem, Osmanlı'da da sanayi devrimi öncesi toplumların çoğunda olduğu gibi toprağa dayanır. İdari yapının idamesinin en temel amaç olduğu Osmanlıya ait sistemde ise tarım ve iç güvenlik de sağlanmıştır. Toprakların akılcı bir biçimde işletilerek özellikle hububat üretiminin sürekliliğini sağlayan ve adına tımar sistemi denilen bu sistem Osmanlı'da, aynı zamanda, tarımın temellerini meydana getirmiştir. Farklı iki toplumun feodal sistemi de birbirinden farklı özellikler gösterecektir. Toplumsal dinamikler kentlere, kentsel yaşam ve kentleşme günümüz sosyal, ekonomik ve hatta siyasal yaşamına doğrudan etki etmiştir. Çalışma kapsamında; feodal kent, Avrupa ve Osmanlı örnekleriyle işlenerek ikisi arasında bir karşılaştırmaya gidilecektir.

2. AVRUPA'DA FEODAL KENT

Avrupa'da feodal dönem 8. ila 9. yüzyıldan Ortaçağ'ın son aşamalarına kadar devam eden süreci kapsar. Feodal dönem farklı yönlerinin bir arada değerlendirilmesi gereken bir süreci ihtiva eder. Bu kapsamda söz konusu dönemi; dini ve sosyolojik, ekonomik ve idari açılardan ele alacağız.

2.1. Dini ve Sosyolojik Yapı

Roma İmparatorluğunun bölünmesinden sonra ortaya çıkan Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarından Batı Roma'nın da yıkılmasının ardından kendisini varis ilan eden Doğu Roma İmparatorluğunun müdahalelerine karşı Kiliseyi korumaya almak ve özerkliğini muhafaza edebilmek için 494 yılında Papa I. Gelasius bir mektup kaleme alır. Sonraları “İki Kılıç Kuramı” olarak anılacak bu mektuba göre; Tanrı, Hz. İsa'ya biri dini liderlik ve gücü (*auctoritas sacerdotium*) diğeri yönetim erkini (*regalis potestatis*) temsilen iki kılıç lütfetmiştir. Ancak bu kılıçlar yalnızca Tanrı'nın vekili olan Hz. İsa'ya, dini ve dünyevi (yönetimsel) işleri idare erkini sembolize ederek, verilmiştir. Dolayısıyla söz konusu iki erkin aynı elde toplanması uygun değildir. Nitekim Hz. İsa'nın ölümünden sonra dini erki simgeleyen kılıç Papalara,

yönetim işlerini simgeleyen kılıç ise imparatorlara geçmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1996:137-145; Ebenstein, 1996:77-80). Ne var ki zaman içinde gücü ele geçiren gerek Papalık gerekse de imparatorluk her iki erke de sahip olmak istemiştir.

10. yüzyılda Papa, Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Otto'dan yardım ister. Zira Papalık uzun yıllar boyunca ve sık sık Roma aristokrasisi tarafından baskı altına alınmıştır. Yardım talebi üzerine İtalya'ya sefere çıkan I. Otto, kurduğu "Devlet Kilisesi Siyaseti" ile Papalığı Roma aristokrasisinin baskısından kurtarır ancak çeşitli yüksek makamlara istediği piskoposları getirerek Kiliseyi kendi otoritesine bağlar. Bu Siyaset, Papa azli ve ataması olmak üzere Kilise yönetimine açık bir müdahaleyi getirmiştir. I. Otto ile başlayan bu ilişkiler II. Otto, III. Otto ve II. Heinrich dönemlerinde de devam etmiştir. 11. yüzyılda Papa VII. Gregorius ve IV. Heinrich arasındaki mücadele ise İmparatorluğun prestij kaybetmesine neden olmuştur. Papa ve imparator arasındaki atama yetkilerini elinde bulundurma (*investitura*) mücadelesi Ortaçağ Avrupa'sının temel tartışma konusudur. Zira bu yetki dünyevi ve dini gücü elinde bulundurmak yani *iki kılıca* da sahip olmak anlamına gelmektedir.

1075 yılında Papa VII. Gregorius'un başkanlığında toplanan sinod² yayınladığı *Dictatus Papae* ile Kilise görevlilerini atama ve azletmede tek yetkilinin Papa olduğunu ilan eder. Bunun yanında söz konusu sinod, Papa'nın imparatorları azletme hakkına sahip tek kurum olduğunu, yargılanamaz olduğunu, sinod toplama yetkisinin sadece Papa'ya ait olduğunu ve hatta prenslerin ayaklarını öpecekleri tek kişinin ancak Papa olabileceğini deklare eder (Davies, 2006:369). VII. Gregorius, sinodun hemen ardından Kilise atamaları için Kilise'den onay almayan bütün yöneticilerin aforoz edilmesini emreder (Perry, 1985:214). Bu durum karşısında IV. Heinrich, 1076 yılında, Lenten Sinodu'nda Papadan başka hiç kimsenin sinod toplayamayacağı hükmüne karşın, iki başpiskopos ve yirmi dört piskoposla, Worms Sinodu'nu toplayarak VII. Gregorius'u sahtekar ve zorba ilan edip azlettiğini açıklar (Altındal, 2004:48). Aynı yıl VII. Gregorius, Lenten Sinodu'nu toplar ve IV. Heinrich'i aforoz ederek tahtan indirdiğini duyurur (Cowdrey, 1998:166). Bununla yetinmeyen Papa, Alman soylularından destek ister. Soylular, bu isteği, memnuniyetle karşılamışlardır, zira IV. Heinrich soyluların gücüne gereksinim duymayan bir iktidar girişimi nedeniyle onları tedirgin etmiştir (Durmaz, 2010:105). IV. Heinrich'e karşı gün be gün güçlenen Alman soyluları için, bu durum, bulunmaz bir fırsattır. Bunun yanında Papa'nın başlattığı propaganda tüm Roma âleminde yankılanır (Fuhrmann, 1986:58). Söz konusu propaganda öylesine etkili olur ki, IV. Heinrich'e müspet veya menfi bir his beslemeyenler dahi ona düşman olurlar. Alman prensler ise aldıkları bir

² Hıristiyanlıkta dini veya idari anlaşmazlıkların görüşülüp karara bağlandığı kurul

kararla, bir yıl içinde Papa'nın aforoz kararının kalkmaması durumunda IV. Heinrich'i tanımayacaklarını ilan ederler (Kinder & Hilgeman, 2006:148). Yaşanan gelişmelerle oldukça zor duruma düşen IV. Heinrich, Ortaçağ'ın sembollere tutkun mutadına uygun olarak, beyaz ve ince tövbekâr kıyafetleriyle Papa'nın bulunduğu sarayın kapısına gelse de üç gün üç gece bekletildikten sonra huzura kabul edilir. IV: Heinrich, Papa'nın ayaklarına kapanarak af diler (Berl, 1999:109). Papa ve imparator arasındaki mücadele kendilerinden sonra da ve yüzyıllarca sürecektir ama yaşanan bu tablo, Kilise'nin hafızalarda kalıcı etki bırakacak yüksek bir prestij yakalamasını sağlamıştır.

Din-siyaset ekseninin dışına taşarak meydana gelen Kilise-İmparatorluk mücadelesinin kentler açısından da etkileri olmuştur. 4. yüzyılda, kent meclislerinin gücü ve önemi azalıp kentleri temsil etme yeteneği kaybedilince bu fonksiyonu piskoposlar ele geçirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Hıristiyanlık dininin sembolleri ve yapıları kent organizasyonunu belirlemiş ve bir ölçüde değiştirmiştir (Benevolo, 1999: 30). Böylece kentler, daha köklü biçimde Hıristiyanlaştıkça ve özellikle imparatorluk düzeni zayıfladıkça yavaş yavaş ivme kazandı. Birçok kentin sürekliliği, bir piskoposun varlığına borçlu hale gelmişti. Öyle ki altıncı yüzyılın başlangıcından itibaren "civitas" sözcüğü "piskoposluk kenti", piskoposluğun merkezi anlamını kazanmıştı (Pirene, 1994: 18).

Beşinci yüzyılda piskoposlar genellikle Batı'da potansiyel bir önderlik konumuna ulaştılar. Kentsel nüfus artık Hıristiyan'dı. Çok sayıda kent, varlıklarını orada dua edenlere varlıklarını her zaman gösteren, doğaüstü bir hamilik ve koruma duygusu veren azizlerin kalıntılarının kültü üzerine kurulan bir Hıristiyan kimliği kazandı (Benevolo, 1999: 31). Aziz kente ün, piskoposa ise itibar kazandırıyor. Beşinci yüzyılda kiliseler kentlerin en önemli yapıları haline geldiler. Kentler piskoposu hem tinsel hem de dünyasal başı olarak kabul etmişti. Piskopos, kenti ve piskoposluk bölgesini papazlardan oluşan bir kurulla ve Hıristiyan ahlakı ilkelerine göre yönetiyordu (Pirenne, 1994: 57). Kent yönetiminin, düzenin, barışın ve kamu yararının koruyucusu olarak piskopos, yasalara ya da ayrıcalığına dayanarak her alana müdahale ediyordu. Teokratik bir yönetim biçimi tam anlamı ile antik çağın belediye yönetiminin yerini almıştı (Pirenne, 1994: 58). Kent tamamıyla piskopos tarafından yönetiliyor, halk yönetime katılmıyordu. Bu yönetim sadece kentlerle sınırlı olmayıp, bütün piskoposluk bölgesine yayılmıştı ve kent bölgenin merkezini oluşturuyordu. Piskoposlar kentlerin güncel sivil yönetimi ile, Doğu Roma İmparatorluğu altında olduğundan daha az ilgilendiler (Wichwar, 1981: 77). Bu dönemde kentler tarafından sağlanan hizmetler önemli ölçüde azalmıştır. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu çökünce kentler Kiliseye kalmıştır. Pirenne'in

gösterdiği gibi ticaretin sönmesinin ve yabancı tüccarların göçmelerinin Kilise üzerinde hiçbir olumsuz etkisi olmamış, tersine kentlerin nüfusu azalıp, kentler yoksullaşırken piskoposların gücü ve zenginliği artmıştır. Bu dönemde savaş ve veba salgını hareketlerine İslam'ın baskısı da eklenince büyük ticaret ve para ekonomisi kurumuştur. Ortaya çıkan yeni örgütlenmeler kent ve çevresinin yönetsel bağını kopardı ve geleneksel kentsel özerk yönetimin sonunu getirdi. İtalya'da 700'lere gelindiğinde kent meclisleri ortadan kalkmış ve en büyük mülk sahibi konumuna erişen piskopos artık kente tek hükmeden olmuştur (Wickwar, 1998: 19).

Ticaretin ortadan kalkması ile kilisenin dokuzuncu yüzyıldan itibaren etkisi daha da artmış "salt tarımsal temele dayanan devletin" kentlerle ilgilenmesi için bir neden kalmadığından, ortaya tam anlam ile piskoposluk kentleri çıkmıştır (Bumin, 1998:59). Kent seçkinleri ikametgâhlarını kırsal bölgelere taşımışlar. Kentler, kilisenin elinde toplanan büyük topraklar ve yargılama gücüyle birer dinsel yönetim merkezi haline gelmiştir. Doğu Roma İmparatorluğunda ise kentlerin bağımsızlıkları kısıtlanmakla birlikte kentler için uğraş gerektiren istilalar yoktu. Bu dönemde doğudaki kentler (özellikle İstanbul, Antakya, Atina ve İskenderiye) tanınmış kültür merkezleri olarak ön plana çıktılar. Batıda olduğu gibi kentsel merkezin ve çevresinin bütünlüğü, ikisi üzerinde de nüfusu olan piskoposun otoritesi ile sağlanıyordu. Yine batıda olduğu gibi Hıristiyanlık kente doğru yönelimleri teşvik etmiştir (Liebeschuetz, 1999: 30). Dokuzuncu yüzyılda Karolenj İmparatorluğu yerel hanedanların uyrukluğunda ve Tac'a net bir bağlılığı ifade etmeyen feodal ülkelere bölündü. Böylece feodal sistem monarşinin yerini alarak kentsel yapıda yeni bir dönüşüme zemin hazırladı.

2.2. Ekonomik ve İdari Yapı

Feodalizm, toprağa dayalı bir sisteme işaret eder. Ancak söz konusu sistem, yukarıda anlatılan dini yapıyı ve onun getirdiği sosyolojik yapıyı aşağıda anlatılacağı üzere destekler. Bu sistemde halk sınıflara ayrılmıştır. Eşitliksizliğin hâkim olduğu feodalizmde aristokrasi güçlüdür. Kilise ise çok önemli bir önemi haizdir. Zira örgütlü yapısı, sahip olduğu geniş topraklar ve dini nüfuzuyla dönemin en büyük politik ve ekonomik gücüdür. Dolayısıyla feodal sistemin Tanrı'nın öğütlediği bir sistem olduğu yönünde etkili bir propaganda yürütür (Aydemir ve Genç, 2011:229). Feodalizmden önce Avrupa'da üretim; kimi bölgelerde köleci düzene, kimilerinde ise ilkel toplumun kısmi istihsaline dayanıyordu. Yani feodal sistem, köleci düzenin ve ilkel toplum düzeninin çözülmesi demektir (Zagalov, Arzumanyan vd., 1976:99). Feodal üretim biçimi, Batı Avrupa'da ve bir kısım Akdeniz ülkelerinde (İtalya, İspanya, Bizans gibi) Antik çağlara özgü köleliğin çözülmesiyle ortaya çıkarak gelişme göstermiştir. Bununla beraber

feodal düzen kölelerin özgürlüğüne değil; köleliğin farklı biçim ve boyutlarıyla yeni bir egemenliğin altına girmesine dayanır (Ülgen, 2010:3).

Sınıfsal temelini üretim araçları mülkiyetini tam olarak elinde bulunduran toprak feodaller (derebeyleri) ile sınırlı mülkiyet hakkına sahip köylü sınıfları teşkil etmektedir. Söz konusu feodaller, emri altındakileri alıkoyarak teçhizatlandırıp, karınlarını doyurmakla bu sisteme adım atmışlardır (Pirene, 2000:141). Fransa'da 9. yüzyılın sonlarından başlayarak bulunduğu bölgeye ailesiyle beraber yerleşip teçhizatını tedarik edebilmesi ve karnını doyurabilmesi için uygun ortamı ve diğer ihtiyaçları sağlamak üzere rençperlere ikamet edecekleri belirli toprak parçasını vererek bu yükü üzerinden atmıştır. Sonraları bu "lütuf" daha da genişler ve sistem, tımar veya zeamet olarak dilimize çevrilen ve *'fief'* kavramının Almancadan Latinceye *'fevuns'* ya da *'feodum'* şeklinde evirildiği kelimeyle adlandırılır (Ülgen, 2010:4). Feodalizm, Batı'ya özgü bir sistem olarak kabul edilmelidir. Zira diğer medeniyetlerde net olarak ortaya çıkmamıştır. Bu yüzden evrensel de değildir.

Feodal sistemde senyörlerin otoritesi altında merkezler kurularak bu merkezler, şatolar ve köylü nüfusla eklemlendi. Goff'a göre (2005:45-46) feodal sistem oluşumu; iki etmenle düzeltilmekte ve tekamül sürecini tamamlamaktaydı. Birinci etmen, kentin 10. ve 11. yüzyıllar arasındaki gelişimidir. Kentler, feodal sistem bir yana hiç olmadığı kadar geniş bir ticaret ağına bağlıdır. Nüfusları, vassal-senyör unsurları dışında, kendi değer yargılarını geliştiren yeni bir sosyal kategoriden oluşmaktadır. Söz konusu yeni sosyal kategori burjuvaziden başkası değildir. İkinci etmen ise monarşinin yükselişi ve modern devletin aşamalı olarak ortaya çıkışıdır.

Feodalizm; kişisel ilişkiler ve toprak olarak iki temel sisteme dayanmaktadır. Kişisel ilişkiler, soyluların temsil ettiği toplumun üst kademelerinin korunması prensibi üzerine kuruluydu. Bu koruma ve sadakati; iç içe girmiş çembersel bir sisteme benzetmek mümkündür. Alt kademedeki vassal veya senyör, yüksek kademedeki senyöre saygı, koruma ve sadakat yemini ederdi. Bunun karşılığında vassala toprak (*fief*) temin edilirdi (Ülgen, 2010:6). Vassal, senyörün karşısındaki statüye tekabül etmektedir. Yani bir senyör aynı zamanda başka bir senyörün vassalı konumunda olabiliyordu. Feodal sistemde toprak üçe ayrılmaktaydı; doğrudan senyör adına işlenen topraklar (*demense*), serf tarlaları (*terra mansinoria*), ormanlık veya çayırılık alanlar (*marca communis*) (Kılıçbay, 2005:73).

Feodal sistemde vassal-senyör-lord arasında karşılıklı hak ve sorumluluklar mevcuttu. Bu hak ve sorumluluklar sistemin dayanağını oluşturmaktaydı. Lord, vassalı konumundaki senyörleri, senyörler de kendi vassallarını koruyacak adaleti sağlayacak, toprağını işleyerek ürünleri toplamaları için gerekli durumu temin edecek ve vassallar arasındaki anlaşmazlıkları çözecekti.

Ayrıca vassal, belirlenmiş süreler içinde savaflara katılarak lordun çıkarlarına hizmet edecekti. Şayet vassal genç yaşta ölecek olursa vassalın eşine ve çocuklarına lord bakacaktı. Lordun çocuklarının evlenmesi, vassalın toprak mirası elde etmesi ve savaşta vassalın esir düşmesi halinde kurtarılması için fidye ödenmesi durumlarında vassal vergi ödeyecekti (Sander, 2009:74).

Askeri sınıfı oluşturan şövalyeler, 11. yüzyıldan itibaren dikkat çeken bir saygınlığın odağında oldular. En kıymetli şövalyelerin kendilerine ait şatoları ve kaleleri mevcuttu. Şato, feodal dönemde, gücün ve prestijin alâmetifarıkası iken aynı zamanda bir kültür merkeziydi. Savaşlarla ilgili işlerin yürütüldüğü askeri bir birlik olmasının yanında şato, feodalizmin değerler sisteminin ve düşünce biçimlerinin ayrıntılı olarak işlendiği yerd. Şövalyeler savaflara yönelik edindikleri becerilerden başka şatolarda, bir centilmen olarak yetiştirilerek feodal düzenin öngördüğü görgü kurallarını benimsemek üzere eğitilirdi (Goff, 2005:45). Sistemin en üst unsuru; soyluların aralarında karmaşık akrabalık ilişkileriyle kurulmuş yine soylu olan geniş ailelerdi (Ülgen, 2010:7). En üst unsurların ekonomik ve sosyal refahının sağlanmasında esas faktör ise; köylülerdi. Zira köylüler, toprağa dayalı feodal sistemin toprakla ilgilenen kesimini oluşturmaktaydılar.

Feodal düzenin toplumunu bir bileşke olarak kabul edersek onu bir arada tutan temel bileşen ise kilise olarak kabul edilmelidir. Genellikle ve çok sayıda geniş toprak sahibi senyörler kilise görevlileriydi. Piskoposlar ise, manastır rahiplerinin ve tüm manastırların senyörüydüler. Kilise bütün bu feodal sistemi görünürde dini ve ideolojik, öngörülebilir bir şekilde ise idari ve ekonomik açıdan destekliyordu. Kilisenin öğretisine göre; Tanrı hepsinin senyörüydü. İlk Günah, insanı esarete düşüren ilk olay olmuştu. Söz konusu esaret ise, serflerde vücut bulmuştu. Başka bir ifadeyle; İlk Günahla, insanın, düştüğü esaretin (sembollere çok önem verilen feodal toplumda) sembolik karşılığı serflerdi (Herbert, 1920:3).

Feodal sistemde ekonomik yapı tarıma dayalıydı. Paranın daha az yer bulduğu bu dönemde mübadele metası olarak gümüş kullanılmaktaydı. Merkezi bir vergi sistemi olmadığı gibi hazine sistemi de yoktu (Kirchner, 1960:160). Feodalizm; ticaretin, piyasa ve pazar ilişkilerinin, para ekonomisinin yıkıldığı, başka bir ifadeyle, kent yaşamının çöktüğü bir aşamada ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla feodal sistem manoryal³ örgütlenme tarzına sahiptir. En tepede ise manor, yani lord bulunur. Hem köylü ailelerin elde ettikleri ürünün bir kısmı hem de manor

³ Mülkiyeti lordun elinde bulunan, arazi tasarruf hakkına dayalı ekonomik, toplumsal, idari ve/veya yargısal örgütlenme biçimine sahip köy ya da köyler topluluğu

(lord), topraklarının üzerindeki karşılıksız emeklerinin mahsulü hep lorda verilir (Berktaş, 1983:268).

Feodal dönemde, üzerinde serf olmayan toprağın herhangi bir önemi yoktur. Toprağından kaçan serfin görüldüğü yerde yakalanarak senyöre iadesi (*poursuite*) örfi hukukun bir parçası olmuştur. Bu durumdan hareketle feodal siyasetin özü, esasen, daha çok toprağa sahip olmaktan ziyade daha çok serfe sahip olmak üzerine kuruludur. Kılıçbay'a göre (1995:72-73); zaman ve mekan anlamında farklılaşmış üretim, serflere bırakılan işlenebilir toprak miktarıyla senyöre bırakılan işlenebilir toprak miktarını eşitlemektedir. Senyör gerekli ürünü üretebilmek için toprağa ve zamana ihtiyaç duyar. Böylece zaman ve mekan farklılığında gerekli ürün ile artık ürün eşitlenir.

Genel olarak bakıldığında; Batı denildikte akla gelen zarif davranış kalıplarının çıktığı kaynak feodal sistem olmuştur. Bununla beraber Goff'a göre (2005:46); esas feodal ruh, daha sonraları spor dallarına evirilerek bahis yoluyla para kazanılacak olan, at üstünde oynanan mızraklı savaş oyunu taktiklerinden ibaret savaşçılıktı. Farklı bir açıdan bakarsak; Batı'nın her zaman zarif davranış kalıplarını, incelikleri çağrıştıran bir tutum sergilediğini iddia etmek mümkün değildir. Feodal sistemin en üst unsuru olan soyluluk, kan ayrıcalığını 15. yüzyıldan itibaren ise "saf kan" kavramıyla beraber ırkçılığı doğurmuştur.

İşlenecek tarım toprağı ile o toprağı işleyecek serfler kıyaslandığında, serfler lehine artış, yani emek gücü fazlasının ortaya çıkmasıyla feodal sistem çözülmeye başlamıştır. Ülgen'e göre (2010:12); "*Angarya serflikten değil; serflik emek kıtlığı nedeniyle angaryadan doğmuştur.*" Yani emek gücü fazlasının varlığı serflikin de çözülmeye neden olmuştur. Örneğin; 15. ila 16. yüzyıllarda Batı Avrupa'da serflik, emek fazlasından ötürü çözülmüşken, buna karşılık Doğu Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa'da senyörler söz konusu duruma karşılık önceleri yeni topraklar açarak tepki vermişlerdir. Fakat açılan yeni topraklara serf bulmak için verilen tavizler, feodalitenin içinde bulunduğu krizi daha da derinleştirmiştir. Emek gücünün topraktan büyük olması rantı doğurmuştur. Bu durum da kiracılık ilişkilerini meydana getirmiştir. Serfler serbest bırakılarak topraklar özgür çiftçilere kiraya verilmeye başlanmıştır (Kirchner, 1961:61). Kimi zaman ürün kimi zaman da para olarak ranta çevrilen bu kiralama yöntemi, gün geçtikçe para olarak kabul görmüştür. Emek-rant şeklinde başlayan sistemde ürün-rant geçiş döneminden sonra para-rant sistemine doğru evrim, kapitalizmin gelişmesi için uygun ortamı da hazırlamıştır (Ülgen, 2010).

3. OSMANLI'DA FEODAL KENTLER

Osmanlı Devleti'nde artı ürünün artırılması ve sistemin idamesinin sağlanması *tımar* denilen yöntemle yerine getirilmiştir. Toprak-emek ilintisi akılcı bir şekilde 16. yüzyılda, temel kurumsal yapısıyla sürdürülmesi başarılabilinmiştir (Tekeli, 1982:13). Osmanlı'da tarımsal, ekonomik, hukuki, toplumsal düzen büyük oranda tımar sistemi üzerine kurulmuştur. Şahin'e göre (1979:905) bu sistem esas olarak;

"...geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere, bir kısım asker ve memurlara tahsis edilmiş olup, senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere dayanmaktadır. İmparatorluğun merkezîyetçi devlet idaresinin içinde kendine mahsus çevresiyle teşekkül ve inkişaf etmiş olan Osmanlı tımar sistemi, askeri ve siyasi bir gücü olduğu kadar, iktisadi ve içtimai hayatının gelişmesinde de mühim bir mevkie sahipti."

Devlete ait *miri* toprakların yönetim hakları askeri sınıfa dirlik olarak veriliyordu. Üst düzey devlet adamlarına verilen topraklara *has*, defterdar, alaybeyi, çavuş gibi devlet adamlarına verilen topraklara *zeamet*, yereldeki devlet adamları ve askerlere verilen en küçük dirlik topraklara ise *tımar* adı veriliyordu. Adına *mülk* denen topraklar kişilere özel olarak atanırken, *vakıf* toprakları ise, adından da anlaşılacağı üzere vakıflara ve dini amaçlı kurumlara veriliyordu (Acun, 2002). Tımar sisteminde tımarlı sipahiler her üç bin akçe karşılığında bir asker besleme, donatma ve savaşa hazır hale getirme yükümlülüğü altında olmuşlardır (Direk, 2012:76). Yerelde tımar sistemi üzerinde büyüyen Devlet, iç güvenliği korumakta böylece zorluk çekmeyecekti. Güvenli bir büyük devlet dâhilinde, üzerinde bulunduğu geniş uluslararası ticaret yolları bu sayede uzunca bir müddet önemini koruyabilmiş ve üretimi kendisince denetlenen artı ürün üretimine devam edebilmiştir.

Osmanlı'da var olan statik üretim biçiminin idamesi katı bir sınıfsal yapıyla gerçekleştiriliyordu. Zira söz konusu türden bir üretim biçimi, birden fazla etnik ve dini grubun bulunduğu ülkede, ancak bu şekilde sürdürülebilirdi. Bu doğrultuda Tekeli'ye göre (1982:14); Osmanlı'da yatay ve dikey toplum türünde farklılaşma gözlemlenmiştir. Devletin ihtivasında bulunan etnik ve dini gruplar kendi içlerinde dikey biçimde sınıfsal olarak farklılaşmışlardı. Buna göre toplumu; askeri, ilmiye, zanaatkârlar ve tüccarlar, köylü veya reaya sınıfı şeklinde izah etmek mümkündür. 16. yüzyıl kapsamında söz konusu toplum yapısının Osmanlı'nın mekânsal örgütlenmesinde de kendini göstermesinin yanı sıra kent ve kırsal oranı da, önemli değişme olmadan, istikrarlı bir biçimde dengesini veya dengesizliğini korumuştur. Toplam kentsel nüfusun neredeyse yarısı İstanbul kentinde birikmiştir. 1500'lerde 400.000 olan

İstanbul nüfusu, 1570 yılında 700.000'lere ulaşmıştır (Erder ve Faroqhl, 1978). Osmanlı Devleti'nde üretilen artı ürünü ve artı ürünün denetlenme biçimi, nüfus bakımından büyüklük sırasında İstanbul'dan sonraki, büyük sayılan kentlerin 50.000, daha sonraki kentlerin ise 10.000 civarında bir nüfusa sahip olmalarını sağlamıştır. Nüfusu 3000 ila 4000 olan ve daha çok pazar yerleşimi şeklinde kendini gösteren çok sayıda birimler de mevcuttu (Tekeli, 1982:16). 16. yüzyılda kır nüfusunda görülen artış yeni köylerin kurulmasına yol açmıştır. Bu artışın büyüklüğünü sağlık ve güvenlik açısından uygun olmayan hatta iskâna dahi elverişsiz bulunan alanlara yapılan yerleşmelerden anlamak mümkündür (Tekeli, 1982:17).

Osmanlı'da ulaklar ve kervanlarla, haberleşme ve ulaşımın sağlandığı 16. yüzyılda denizcilik küreklerle ve yeni yeni yelkenlilerle ifa ediliyordu. Bu dönemde artık gezen tüccarlar yerini oturan tüccarlara bırakıyordu (Barlet, 1937). Kentler iki nedenle nehir vadilerinde toplanmıştı. Bunlardan ilki, su temininde kaynağa yakınlıktır. İkincisi ise; kervanların, güzergâh olarak, nehir vadilerini tercih etmeleriydi (Erder ve Faroqhl, 1978). Osmanlı kentlerinin kervan yolları üzerinde kurulmasının pek çok avantajı vardır. Bir ticaret örgütlenmesi olan kervanlar, seferlerini sabit bir mal yüküyle yapmaz ve geçtiği yerleşimlerden alışveriş yapar. Bu durum kentlerin üretim açısından mekânsal olarak uzmanlaşmalarını gerektirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı kenti sadece kendi sakinleri ve çevresi için değil; aynı zamanda uzun mesafe ticareti için de üretimde uzmanlaşmışlardı (Tekeli, 1973).

Sanayi devrimi öncesi kentlerin genel karakteristiğinde tarımla uğraşmak azalarak devam etse de hep var olmuş ve önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı kentlerinde de bu durum böyle olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'da kentsel vergilerin büyük kısmını tarımsal vergiler oluşturmuştur (Tekeli, 1982:17). Diğer sanayi devrimi öncesi ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'nın da kurumsal yapısı içinde kentsel nüfusun artışını kontrol altında tutacak, köylünün toprağını terk etmesini önleyecek çift bozan vergisi konulmuştur. Bununla beraber kentlerde işsizlik ve kentsel yapıya üretim açısından dâhil edilemeyen gruplar olmuştur (Barkan, 1938:51).

16. yüzyılda Osmanlı'da kent, önemli bir evrim geçirmektedir. Zira söz konusu yüzyıldan önce Osmanlı kentinin biçimi Yakındoğu kentleriyle benzerlik taşır (Kuban, 1975:121). Kenti biçimsel açıdan iki aşamalı olarak incelemek mümkündür; kale ve kalenin etrafı (kale altı). Esasen kent, kalenin içinde kuruludur. Kaleyı de kendi içinde iki aşamalı olarak inceleyebiliriz. En iç kısımda yöneticilerin oturduğu ve yönetsel fonksiyonların ifa edildiği bölüm; buna göre dış kısım denilebilecek bölümde ise zanaatkârlar ve kentin ileri gelenleri bulunmaktadır. Kalenin etrafında (kale altı); pazar kuruludur. Bu pazar, daha çok yerleşik olmayan ticaret faaliyetlerine dayanmaktadır. Bundan başka; ticaretle uğraşan yolcuların konaklaması için

kervansaraylar bulunmaktadır. Kentten ayrık olarak kabul edilecek kısımda ise tarımla uğraşanların yaşadığı yerler ve kısmen tekke ve zaviyeler yer almaktadır (Tekeli, 1982:17). 16. yüzyılda; kale etrafındaki yapılaşmamış ticaret kesiminin yerinde adına bedesten denilen yapılaşma ortaya çıkmıştır. Kentlerde bedestenin gelişmesi; cami, hamam, han ve benzeri unsurlarıyla birlikte bir külliye şeklinde, vakıflar eliyle ve bütüncül bir uygulamayla gerçekleştirilmiştir. Kentte yer alan bedestenler güvenli yapılarıyla ticaret mallarının, kent zenginlerin paralarının korunduğu yer halini almıştır. Söz konusu güvenlik, her dönemde, sermaye için çekici bir nitelik taşımıştır. Bu güvenlik zanaatkarları da bedestenin etrafına çeken bir faktör olmuştur. Dolayısıyla bedestenin etrafında üretim, ticaret ve hizmet faaliyetleriyle öne çıkan, alanlarında uzmanlaşanların yer aldığı sokaklar belirmeye başlamıştır (Ergin, 1939). Tekeli'ye göre (1982:19); söz konusu evrim ticaretin nitelik değiştirerek gelişme göstermesiyle izah edilebilir. Bu dönemde gezici tüccarların yerini oturan tüccarların almasıyla, esasen tüm dünyada, bir dönüşüm kendini göstermeye başlamıştır.

16. yüzyılda Osmanlı kentinin yönetim anlayışında; kentlilerin kurumsallaşmış bir katılım mekanizması geliştiremedikleri görülür. Kentsel alt yapıların inşası vakıflar eliyle yürütülmekteydi. Osmanlı'da vakıflar, yönetim açısından özerk kurumlardır. Artı ürünü denetlemek üzere kurulan vakıflar askeri sınıftan müteşekkildi. Osmanlı sistemi içerisinde ailenin denetiminden kentlerin alt yapısının sağlanmasına kadar görevleri haiz vakıfların sayısı 1546 yılında 2517 iken, 1600 yılına gelindiğinde 4117'ye ulaşmıştır (Ergin, 1947). Anlaşmazlıkların çözümünde is merkezden atanan kadılar görevliydi. Osmanlı kentinin her alt bölümünde orada yaşayanların seçtikleri bir kethüda yer almaktadır. Yani kentteki her üretim ve ticaret faaliyetinin bir loncası, loncaların seçtiği de bir kethüda olurdu (Gerber, 1976:63; Karaman, 2014). Bunun yanında her mahallenin bir örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin başında da imam bulunurdu. Bununla beraber mahallenin seçilen kâhya veya kethüdası imama eşlik ederdi. Söz konusu bu birimin de üzerinde şehir kethüdası bulunur ve alınacak vergileri halk arasında o pay ederdi (Tekeli, 1982:24).

4. ORTAÇAĞ AVRUPA KENTLERİ VE OSMANLI FEODAL KENTLERİ KARŞILAŞTIRMASI

Dönem itibarıyla esasen, Avrupa'da ve Osmanlı'da farklılık taşıyan feodal sistem taşıdığı benzer özellikler bakımından bu çalışmada bir kıyaslamaya tabi tutulmak istenmiştir. Bu doğrultuda Ortaçağ Avrupa kentlerinin ve 16. yüzyıla denk gelen Osmanlı feodal kentlerinin benzer ve farklı yanlarını sıralamak gerekirse;

- Erken Ortaçağ'da dini bir altyapıyla ortaya çıkan kentler feodalizme doğru ilerlerken *investitura* tartışmaları altında, görünürde dini gerekçeler öne sürülse de atama ve azil konusunda söz sahibi olma odağında geçen mücadelenin idari bir altyapı üzerine inşa edildiğini ileri sürmek mümkündür. Feodalizmin bir sistem olarak yerleştirilmeye başlanmasıyla onu dini gerekçelerle koruma altına alma gayesi aslında hep ekonomik kaygıların sonucuydu. Dolayısıyla feodal dönemde ve Geç Ortaçağ'da toplumsal ve kentsel altyapıyı ekonominin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı'da ise 16. yüzyılda feodal sistem özellikleri taşıyan evrede altyapıyı din oluşturuyor gibi görünse de dini gerekçelerin esasen yönetsel düzenin ve Devletin devamı için ileri sürüldüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla burada idari bir altyapıdan bahsetmek yerinde olacaktır.
- Avrupa'da feodal sistem tarımsal bir ekonomik politik amacıyla sürdürülmüştür. Osmanlı'da ise tarımsal bir ekonomi politığının yanı sıra tımar sistemi, yerelde güvenliğin sağlanmasına yönelik amaçlar taşır. Hatta güvenlik unsurunun tımar sisteminin ana gayesi olduğu açıktır.
- Avrupa feodal kentinde ve Geç Ortaçağ döneminde güçlü bir merkezi otorite gözlemlenmez. Oysaki Osmanlı merkezîyetçi nitelikler taşır.
- Merkezi örgütün güçlü olmadığı söz konusu dönem Avrupa'sında merkezi bir vergilendirme ve devlet hazine de yoktur. Osmanlı'da ise vergiler hep merkezi yönetim adına toplanmaktadır.
- Geç Ortaçağ'da Avrupa'da kentsel katılım sağlanmaya başlanmışken, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kentsel katılım gerçekleştirilemediği gibi kentlilik bilinci de oluşmamıştır.
- Kentsel altyapı açısından Osmanlı Devleti'nin daha ileri bir örgütlenme sistemine sahip olduğunu söylemek mümkündür.
- Kentteki ticari örgütlenmeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde; Avrupa'da örgüt, kendi kurduğu özerk mahkemeleri devreye sokarken Osmanlı'da bu türden anlaşmazlıklar merkezden atanan kadı tarafından sonuca bağlanırdı. Yani Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da –Batılı anlamda- özerk bir hukuk sistemi yoktu. Osmanlı Devleti'ndeki lonca teşkilatlarında adına *yiğitbaşı* denilen ve zanaatkârlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle yükümlü arabulucular da vardır. Ancak bu durum Batılı anlamda özerk bir hukuk sisteminin Osmanlı'da da var olduğunu ileri sürmek için yeterli

emareler vermez. Kaldı ki, arabuluculuk kurumu günümüzde de mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu kurumun var olduğu her ülkede özerk bir hukuk sistemi vardır demek yerinde bir yaklaşım olmayacaktır.

- Feodalite Avrupa'da merkezi devletin keskin bir şekilde güçsüzleştiği, kent yaşamının ortadan kalktığı bir dönemde ortaya çıkmışken Osmanlı'da feodal sistem nitelikleri taşıyan 16. yüzyıl, aynı zamanda Devlet'in en parlak dönemidir.

5. SONUÇ

Kilise'nin etkisi altında kurulan Avrupa'da feodal sistem tarımsal, ekonomik, hukuki, idari ve sosyolojik bir düzene işaret eder. Bunun yanında şövalye yetiştirme biçimi Avrupa'nın incelik konusunda övgüyle anacağı bir tarzı oluşturmuştur. Kurulan sistem ve toplumsal yapı Avrupa'nın geleceğine etki etmiştir. Başta dini ve ekonomik baskılarla oluşturulan feodal model, çözülmeye birlikte kentlerde ticaret ve zanaata olan ilgiyi artırmış, söz konusu ilgi özgür (liberal) yaşama olan özlemin ve zamanla bu türden bir yaşamın gerekliliğinin kanıksanmasına yol açmıştır. Kan ayrıcalığı, ekonomik yapıdaki gelişmeler, ticaret ve zanaat sınıfının müteşebbis ruhu kapitalizmin, ulusal pazarların ve belki de Fransız Devrimi'nin dahi tetikleyicisi olmuştur. Zira feodalizm, kapitalizm öncesi soylu toprak sahibi sınıfın egemenliğine dayanan çok boyutlu bir yapıdır.

Osmanlı'da 16. yüzyılda feodal sistem özellikleri taşıyan dönem, Avrupa'dakinden farklı özellikler gösterdiği gibi Avrupa ile benzer nitelikler de taşır. Tımar sistemi ile merkezi yönetim en ufak bir maliyete katlanmadan seferlerde görev alacak askerleri yetiştirmiş, barış zamanında da yerelde güvenliğin sağlanmasına yönelik bir düzen kurmuştur. Bu sistemle tarımsal ekonomiyi canlı tutmayı da başarabilmiştir. Gelişen ticaret ve zanaatla kent yaşamı da önem kazanmıştır. Bu durum yönetsel yapının da koşullara göre şekillenmesini gerektirmiştir.

Sonuç olarak; Doğu ve Batı olarak ayırt etmek gerekirse feodal kentleşme açısından Osmanlı Doğu'ya özgü bir kentsel örgütlenme yapısı ortaya çıkarırken, Avrupa'nın ise tipik Batı özelliklerinin nüvelerini attığı bir dönemi ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Avrupa ve Osmanlı özelinde iki farklı dönemde, iki farklı feodal yapı kuruluşu ve çözülüşü itibariyle farklı süreçler ve sonuçlar doğurmuştur.

6. KAYNAKÇA

Acun, F. (2002).Klasik dönem eyalet idare tarzı olarak tımar sistemi ve uygulaması. Türkler, 9, 899-908.

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (1996). İmparatorluktan Tanrı devletine.

Ankara: İmge Kitabevi.

Altındal, A. (2004). Vatikan ve tapınak şövalyeleri. İstanbul: Alfa Yayınları.

Aydemir, C. Ve Genç, S. Y. (2010). Ortaçağ'ın sosyo-ekonomik düzeni:

Feodalizm. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, (10)36, 226-241.

Barkan, Ö. L. (1938). Osmanlı İmparatorluğunda çirtçi sınırlarının hukuki statüsü. Ülkü, 49-59.

Barlet, H. M. (1937). A history of the merchant navy. London: George C.

Harrap and Co. Ltd.

Benevolo, L. (1995). Eskiçağ dünyasında kentin ortaya çıkışı. (İçinde)

Avrupa Tarihinde Kentler. İstanbul: Alfa Yayınları.

Berktaş, H. (1983). Kabilelerden feodalizme. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Berl, E. (1999). Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya. (Çev. Gülseren

Devrim). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Bumin, K. (1998). Demokrasi arayışında kent. İstanbul: İz Yayıncılık.

Cooley, C. H. (1894). The theory of transportation. Publications Of The American Economic Association, 9(3), 13-148.

Cowdrey, E. J. (1998). Pope Gregory VII 1073-1085. Oxford University Press.

Davies, N. (2006). Avrupa tarihi. (Çev. M. Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

Direk, M. (2012). Tarım tarihi ve deontoloji. Konya: Eğitim Yayınevi.

Durmaz, S. (2010). Yüksek Ortaçağ'da Papa-impator çatışması: Kılıç ile

Asa'nın savaşı. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), 93-120.

Ebenstein, W. (1996). Siyasi felsefenin büyük düşünürleri. (Çev. İsmet

Özel). İstanbul: Şule Yayınları.

Erder, L. & Faroqhl, S. (1978). The development of the Anatolian urban network in the 16th century. *Journal For The Economic and Social History Of The Orient*.

Ergin, O. (1939). *Türk şehirlerinde imaret sistemi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ergin, O. N. (1947). Türk belediyeçiliği ve şehirciliği. *İller ve Belediyeler Dergisi*, (15-16), 605-620.

Fuhrmann, H. (1986). *Germany in the Middle Ages c.1050-1200*. Cambridge University Press.

Gerber, H. (1976). Guilds in seventeenth century Anatolian Bursa. *Asian and African Studies*. 11(1), 60-86.

Goff, J. (2005). Ortaçağda batı Avrupa. (Çev. N. Uluç). *Doğu-Batı Dergisi*, 33, 39-68.

Herbert, S. (1920). *The fall of feudalism in France*. New York: Frederick A. Stokes Company.

Karaman, R. (2014). Türk Ahi teşkilatının işleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 93-109.

Kılıçbay, M. A. (2005). Ortaçağın orta malı olmadığına dair. *Doğu-Batı Dergisi*, 33, 69-79.

Kinder, H. & Hilgeman, W. (2006). *Dünya tarihi atlası*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Kirchner, W. (1961). *Western civilization to 1500*. America: Barnes&Noble.

Kuban, D. (1975). *Sanat tarihimizin sorunları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Liebeschuetz, W. (1999). *Antik kentin sonu*. (Ed. John Rich). *İçinde Geç Antik Çağda Kent*. (Çev. Suna Güven ve Ertuğrul Güven). İstanbul: Homer Kitabevi.

Perry, M. (1985). *Western civilization, ideas, politics and society*. Boston:

Houghton Mifflin Harcourt.

Pirenne, H. (1994). Ortaçağ kentleri. (Çev. Şadan Karadeniz). İstanbul:

İletişim Yayıncılık.

Rathgen, K. (1911). All gemeine Verfassungs und Vewaltungsgeschichte.

Leipzig: Huebner.

Sander, O. (2009). Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi.

Sunar, L. (2011). Weber'in tarihsel şehir sosyolojisi: Modern toplumun temeli olarak şehir. *Sosyoloji Dergisi*. 22(3), 423-442.

Şahin, İ. (1979). Tımar sistemi hakkında bir risale. *Tarih Dergisi*, 32, 905-1047.

Tekeli, İ. (1973). Evaluation of the spatial organization in the Ottoman

Empire and Turkish Republic. (Ed. Carl L. Brown). *From Medina to Metropolis Heritage and Change in the Near Eastern City*. Princeton: Darwin Press. 244-273.

Tekeli, İ. (1982). Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar. (İçinde) *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında feodal sisteme genel bir bakış.

Mukaddime, (1), 1-18.

Weber, M. (2015). Şehir modern kentin oluşumu. (Çev. Musa Ceylan).

İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2017). *General economic history*. Routledge.

Wickwar, H. (1970). *The political theory of local government*. University of South Carolina Press.

Zagalov, N.A., Arzumanyan, A. A., vd., (1976). *Ekonomi politiğin temelleri*. İstanbul: May Yayınları.